

A MÍTOSZ ÉS A TECHNIKA LÉNYEGÉRŐL

I.

Idézettel kezdem: „A könyv tehát azt a meghökkentő, izgalmas jóslatot tartalmazza, hogy a jövőben népszerű, azaz inkább tömegszerű mítoszok lesznek a politika mozgatói: fabulák, agyrémek, káprázatok, melyeknek nem kell hogy bármi néven nevezendő közülük legyen igazsághoz, józan észhez, tudományhoz, mégis formálónan hathatnak, meghatározhatják az életet, a történelmet, s ezzel dinamikus realitásoknak bizonyulhatnak. Látnivaló, hogy a könyv nem ok nélkül viselte fenyegető címét“ — Sorel *Réflexions sur la violence*-a volt az, ahonnan Thomas Mann a *Doktor Faustus*-ban (XXXIV. fejezet — Thomas Mann *Művei* 7., 482. Budapest, 1969. Szöllősy Klára fordítása) ezt a tételt megismétli — „mivel az erőszakról szólt mint az igazság győztes ellenlábásáról... Gúnyosan vigyorgó szakadékot tár fel igazság és erő, igazság és élet, igazság és közösség között.“

Mint a demitizálás [*Entmythologisierung*] kérdésénél, most is az alaptól kiindulva, már a szóhasználatot illetően is kérdezni kell. Miért használják az illetékesek ebben az összefüggésben, ahol politikai technikáról, a tömegek mozgatására szolgáló eszközzel van szó, fabula helyett a „mítosz“ kifejezést? Az illetéktelenek számára, akiket majd mozgásba hoznak, a fabula (mese) szó természetesen használhatatlan. Nekik e helyett „igazságot“, „észt“, „tudományt“ kell mondani. Miért nyúlnak hát vissza a görög szóhoz? Miféle fogalomról hitték, hogy a mítosz szónak tulajdoníthatják? S igazuk volt-e, mikor éppen ezt a fogalmat jelölték vele? Itt még nem a vallástörténet mítosz-jelenségéről beszélünk, hanem csak arról, hogy mit értünk mítoszon, ha a „mítoszok“ politikai mozgalmak „vehikulumai“ vagy eszközei.

Ezen nyilván olyan szöveget értenek — elbeszélést vagy tanítást, vagy a kettőt együtt —, amely az igazság, sőt, egy fontos igazság igényével lép fel anélkül, hogy az igazság követelményeinek megfelelné, vagy egyáltalán igaz volna. Igaz-e vagy sem, az effajta szövegnek funkcionális értékkel kell rendelkeznie. Működő instrumentumnak kell lennie. Technikailag — e szó eredeti értelmében, ami nem követel feltétlenül gépet, — vallási és politikai célokra használható fel. Kínálkozik erre, a felhasználásért *van*, így hát ez a mítoszfogalom két elemből áll össze: az igazság pusztá igényéből (ha ennek nincs is semmi alapja) és a technikai felhasználhatóságából.

Az első elem megfelel annak, amit a mítosz görög szó történetéből megtudtunk. Ez eredetileg tényállásnak „hangzott“, az igazság hangzásával rendelkezett. Azután elvesztette ezt a hangzást mindazok számára,

akik a tényállást felül akarták vizsgálni. Egy ideig még igazságigénynek „hangzott“, lassanként csak az egykori, létezett igényt szólaltatta meg, de az igazságot már nem. A beavatottak számára inkább átlátszó hazugságnak látszott, amelynek nem-igaz volta nem is igen szorul feltárára. A „mítoszokat“ már az antikvitásban (egy időtől fogva) némelyek mindinkább „fabuláknak, agyrémeknek, káprázatoknak“ fogták fel.

A második elem, a technikai alkalmazhatóság, a görög szóban nem „hangzott“ fel hallhatóan. Aki csak a szóval foglalkozott, annak egyéb ismereteiből hozzá kellett fűznie: „az igazi mítosz kultuszt követel.“ Így járt el Walter F. Otto, aki a vallástörténet mítosz nevezetű jelenségét vette föl valláskutatói tapasztalatai alapján mint az „igazi mítoszt“, és azt mondta ki, ami általános benyomása volt mítosz és kultusz kapcsolatáról. Valójában a technikai alkalmazhatóság, a modern mítoszfogalom e második eleme nem fejthető ki az ókori szótörténetből. De levezethető-e vajon az ókori jelenségből? A görög — és nemcsak a görög — vallás mindkettőt tartalmazza: a mítoszt is, a kultuszt is. Megfelelések is vannak kettejük között. Elég-e azonban ez a mítosz jelenségének, a vallástörténet „igazi mítoszának“ olyasfajta leírásához, amelynek az igazság iránt támasztott igény mellett az alkalmazhatóságot, a mítosz és a technika — bármiféle technika — közötti legszorosabb viszonyt kell tételeznie?

2.

A vallástörténet mítoszai és a modern politikátörténet mítoszai között szakadék ásít. A görögök és a mitológiát alkotó többi nép mítoszai a fabuláktól eltérő, sajátos elbeszélések voltak és szabad kitalációk. A szellem sajátos munkálkodása hozta őket létre, amely önállóan állt a költészet, valamint a tudomány és filozófia kezdeményei mellett, bár néha részben összemosódott velük. A mitológiában a mítosz-jelenséget elbeszélésekben fejtették ki és képekben jelenítették meg. Azonban sem az igazság igénye, sem az alkalmazhatóság nem lépett előtérbe. Mindkettő akár nemlétező is lehetett volna, a mitológiai történetek és képek akkor is fennállnának. Másvalami domborodik ki itt: a spontaneitás, s ez az igénytelenséggel és a céltalansággal rokon. Ennek ellenére — vagy talán éppen ezért — kimondhatjuk: itt a mítosszal van dolgunk, azzal az ősfenoménnel, amelyre elbeszélések és képek egyaránt visszavezethetők.

És nekünk mindezt — elbeszéléseket, képeket s az egész jelenséget — igaznak kell neveznünk, mint a szemünk láttára kiásott szobrokat, akkor is, ha e valódiságot nem tudjuk vagy nem akarjuk közelebbről meghatározni. A vallástörténet e képek szülőföldjére visz bennünket, ahol nem távolodtak és nem idegenedtek el eredetüktől, a mítosz jelenségétől.

Másképpen van ez a politikai történelem mítoszaival. Ezek képtelenek magában megállni, igénytelen és céltalan, spontánul születő mitológiai teremteni. S nem a mítosza kell őket visszavezetni, amely elbeszélésekben és képekben terjed, hanem legfeljebb a politikai ősfenoménra, ahogy azt elképzelnünk szeretjük mint ősmachiavellizmust vagy őszocializmust Rousseau *Contrat social*-ja értelmében. „Mítoszokról“ itt csak tudatosan túlzott értelemben beszélnek, és a „hamis“ [*unecht*] szót is ki lehet

mondani. Ezek „hamis mítoszok“, magukat igazságnak feltüntető „fabulák, agyrémek, káprázatok“, holott csak politikai célok szolgálatában, technikai okokból helyesek. Nem azért hamisak, mert ilyenek! Hiszen valódi politikai eszközök. A „hamis“ szót azért kell tódítani, amiért egyáltalán ilyesmit „mítosznak“ neveznek: hiszen mindez a mítoszoktól idegen területen, a politikában van otthon, és a mítosz ősjelenségéhez semmi köze.

3.

Szabad-e kereken „fabuláknak, agyrémeknek, káprázatoknak“ nevezni a nem igazi mítoszokat, holott célszerűek? Ha csak *ilyenek* volnának, hogyan lehetnének célszerűek? Azt is mondják róluk, hogy alkotóak, meghatározzák az életet s a történelmet, az életerő pártján és a közösség szolgálatában állnak. Azt a tételt, mely szerint a mítoszok az életet támogatták, és összetartották a közösséget, nem lehet az ókor történetére alapozni. Nem mondhatni, hogy a tétel alaptalan. A mítosz átvilágította az életet e szó minden értelmében, a közösség, a család és az állam életét is, ezáltal támogatta. Ebben a kultusz volt segítségére. De tegyük fel egyszer a kérdést a mítosz és kultusz irrealitásának *fokára* vonatkozóan is: melyik a kevésbé reális közülük? Bizonyára a mítosz *nélküli* kultusz! Ha nem a mítosz járna logikusan, előfeltételként a kultusz előtt, ha nem az igazság iránt támasztott igény és alkalmazhatóság, akkor az vak eszközzé változna, kezelése (a rítusok) pedig üresjáratú gépezetté lenne, az egész vágy-meghatározta technika volna, minden valóságos alap nélkül.

Csak ha úgy vélik, hogy a kultusz korábbi, mint a mítosz — s ezt a vélekedést nem támasztja alá a történelem —, magyarázó mítoszok feltevéséhez kell folyamodni, amelyek a kultusz cselekményeit pótlólagosan alapoznák meg. Mind a politikai céloknak alárendelt hamis mítoszokban, mind a mítosz-ősjelenségre visszavezethető valódiakban — a hipotetikus mítoszalan kultusszal szemben — az a közös, hogy valamilyen módon közük van a valósághoz. Hibás módon vagy részleges módon is akár: ha egyáltalán semmi közük sem volna a valósághoz, akkor a valamiféle célt mégis szolgáló hamis mítoszok használhatatlanok lennének — és éppenséggel a valódi mítoszok volnának „fabulák, agyrémek, káprázatok“, és olyan tehetséges nép, mint a görög, mégis igaznak tartotta volna őket! Ebben az esetben a mítosz ősjelensége, amelyet a valódi mítoszok a *logosz* segítségével különféle mitológiákká bontanak, mitológémákká tárgyiasítanak, nem egy bizonyos tévedés volna, hanem a különféle tévedések forrása.

Legyen így! Az alpból akartunk kiindulni, és a gondolat révén megnyíló lehetőségek közül egyet sem zárunk ki. Hiszen mire vonatkoznának a tévedések, ha nem a valóságra? Tévedés vagy nem tévedés: mindez a valóság feldolgozásakor kerül vagy nem kerül elő. A mítosz ősjelensége a valóság egyfajta feldolgozása. Nem lezárt megmunkálás! A feldolgozás — történik. Éppen így ez a mítosz-ősjelenség. A mítosz lényegéhez akkor jutunk el, ha tudjuk, hogy a valóság saját lezártatlan feldolgozása. Lezártan a mítosz halott lenne, és nem *a* mítosz, amelyről

itt szó van. A valódi és hamis mítoszok között az az egyik különbség, hogy ez utóbbiakban a szándék, a célra-irányultság uralkodik, míg az igazi mítosz cselekménye csak felbukkanó forrásként, spontánnak képzelhető. Egyes mítoszokat elő lehet állítani, mitológéákat sajátos technikával, *müthopoietikával* ki lehet dolgozni; ha viszont minden mítosz, mitológéma és mitológia háttérben adott a mítosz-ösjelenség, akkor spontaneitását is el kell ismernünk, s ezzel egy saját technika kezdetét is, amely lényegében maga is spontán feldolgozás számára adott, és a kultusz formájában való alkalmazása végett olyan kultikus technikához vezet át, amely egy szüzi kezdet szüzi folytatása.

4.

A mítosz genuin (természetes) módon egyszerre kétféle technika kezdetét tartalmazza: a mitopoietikus technikáét és a kultikus technikáét, lévén a mitológiának is, a kultusznak is előfeltétele. De micsoda ez tulajdonképpen, mint történés miben különbözik a világban történő dolgok egyéb fajtáitól? Valaminek történnie kellett vagy — mint az gyakran megesik — újra meg kellett történnie, hogy a mítosz ösphenoménját, amely megelőzte a szót, valamelyik nyelv legalább egyik aspektusában meg tudja ragadni. A szó görögül *müthosz*, és eredetileg nem kitalált, hanem való tartalmat nevezett meg. A „mítosz ösjelenségének“ feltevéséből a spontaneitáson kívül nemcsak ilyen vagy amolyan mondani-valót jelentett, hanem a legáltalánosabb konkrétumot. A szón kívül természetesen a mítosz tárgyiasulásának formája a kép is és a képes cselekvés, a szimbolikus tett. A szó itt bizonyonnyal a történés főirányát jelzi. Ezért ragadták el és őrizték a görögök a mítoszi történéshez illő spontaneitással annak nevéként.

A mítosz a lét mint szótartalom — nem teljesen a szón kívül és nem is teljesen benne, hanem a feldolgozásban, amely, mint már mondtuk volt, történik és nem tétetik — de egy magasrendű, magáért szólított, ünnepi szó, költői ősigé tartalma. Ez a tartalom nem kiáltás segítségért, eledelért vagy ölelésért! Olyan szó, mint az *agalma* (isten-szobor, szent ajándék...), a kép-szó! Az igazi mítosz ilyen irányban történik akkor is, ha ezt nem éri el, hanem kultuszképpé vagy kultikus táncá oldódik.

5.

Sokat lehetne még mondani a valódi és őseredeti mítosz jelenségéről, a lét megművelésének állapotában levő mítoszcsoportokról, ez olyan állapot, ami mintegy a vallás előtt található — ha valláson nem szubjektív érzéseket, hanem azt értjük, ami objektíve is fennáll, mint a mítoszok és tanítások, rítusok és intézmények. Azt mondtam azonban, hogy „mintegy“, hiszen az „előtt“ ez esetben nem föltétlenül történetileg értendő, hanem logikailag: az előfeltételezésre céloz. A befejezetlen feldolgozás állapotának tanújelei föllelhetők a vallások történetében, de a voltaképpeni vallástörténeten kívül, néha a vallások tanait nem hirdető költőknél is. Ebben az állapotban a lét megmutatja értelmét és fényét, s ez sokféleképpen

történhet: isteni látományok formájában éppúgy, akár egy olyan egyszerű technikai berendezés felhasználásával, mint egy hinta, amivel az ember ég és föld között lebeg és ott *van* — semmi mást nem tesz, csak van. Az ember ott nincs a semmibe hajtva, ahol „semmisítik“ [*wo es um ihn herum* „*nichtet*“: ironikus célzás Heidegger terminológiájára], hanem a létben van, ahol „természetesítik“, sőt benne is ez zajlik.

Hajlandó lennék akár a „természetfölöttiesít“ szó megalkotására is, de ezúttal figyelmünket a technikának kell szentelnünk, amelyet esetenként a mítosz-ösjelenség köréből teljesen ki kellett zárni, ha az a „lét megművelése“. A tánc technikája bizonyosan közelebb áll a mítosz sajátos technikájához, mint a kőművesség, amely kemény kőből kultikus ábrázolatokat alkot. Görögül mindkettő *technikai*: mind az *orkhesztiké*, mind az *agalmatopoiétiké*. Amikor a modern nyelvekben a főnevesített görög melléknevet, a *technikét* használjuk — németül *Technik*, olaszul *tecnica*, franciául és angolul *technique* —, akkor egyfajta *techniké technéről* beszélünk, a *techné technéjéről*, a feldolgozásról, azaz a feldolgozás kiteljesítéséről. A technika a magáértvaló lét önállóságának útján levő *techné*. A mítoszban két irányba lehet.

Az egyik a spontaneitás mesterséges fokozása az eksztázisig, az önuralom képességének elvesztéséig, tánc vagy bor, meszkalin vagy *Psilocybe Mexicana* révén. A másik irányé a szándék és számítás, hogy a kultuszon, sőt a valláson kívül, a politika szférájában használják fel e mítoszokat, ahol különben nem igazi mítoszokat használtak volna. Egy ily módon alkalmazott vallási aktus egészében nem más, mint technikává változott mítosz. Végül arra is emlékeztetnem kell, hogy ilyen is van, hogy a mítosz e technicizálódása mintegy szemünk láttára, a nemzetközi nyilvánosság előtt megy végbe: miután a hamis mítoszokból kiindulva megpróbáltuk definiálni a valódiakat, forduljunk egy politikai eszközzé változott mítoszhoz, amely valódi és élő, éppen ezért rémítő mítosz maradt.

Ismét idézettel kezdeném: „Tehát nem tudtad, hogy Peregrinus nem-sokára elégeti magát Olümpiában?“ — „Felgyújtja magát?“ — kérdeztem megdöbbenve. — „Hogyhogy? És miért akarná felgyújtani magát?“ Amikor Lukianosznál *Peregrinus haláláról* olvasunk, a borzongást enyhíti az időbeli távolság és a szerző hűvös ábrázolásmódja. Ha egy hasonló esettel, sőt többel kerülünk szembe a reggeli lapban, a kényelmetlen érzést csak növeli, hogy soha nem hittük volna, hogy ilyen szörnyűségek megismétlődhetnek. Először csak *egy* buddhista szerzetesről érkezett hír, aki Saigonban élve felgyújtotta magát: tűzjelzésként a dél-vietnami buddhistákat fenyegető veszély ellen. A jelet a világ közvéleményének adták: efelől semmi kétség. [...]

... A világsajtóban feltűnt az a nézet, hogy a vietnami buddhisták önelégetési akciója ügyes lélektani spekulációra épült. A számítás nyilván nem hiányzott. De azért a dolog mégsem olyan egyszerű, hogy az önfelgyújtást rafinált számítással egyszeresak kitalálják. Az is téves volt, hogy ezt kizárólag a buddhizmus önkioltási gyakorlatához kapcsolják. A tűzhalál inkább archaikus elem a hátsó-indiai buddhizmusban, a buddhizmus előtti aszkéták öröksége. [...]

A görögök akkor találkoztak először ezzel a szokással, amikor a Nagy Sándor kíséretéhez csatlakozott Kalanosz bráhmín Perzsiában mág-

lyára lépett. Ezzel magának a királynak a csodálatát is kivívta, de sok görög az aszkéták Nyugat ellen irányuló gögjét érezte ki belőle. Oneszirikosz cinikus filozófus, Alexandrosz egyik kísérője erről tüzetesen beszámolt. [...]

6.

A saigoni mártírok nyilván nem gondoltak Kalanoszra... Azt sem tudom megmondani, mi a déli buddhizmus mai nézete a tűzhalálról, s hogy mely szentek voltak ebben a példaképek. Áldozatuk politikai voltáról s az ezzel járó technikai jellegéről nem kell többet szólnom. Tettük mitikus alapjáról azonban még egy keveset beszélünk. A mítosz fenomenológiájához tartozik az, amit Gonsalv Mainberger így foglalt szavakba: „Ez kétértelműnek mutatkozik: jelenvaló és elmúlt.” Ez a polaritás nemcsak abban áll, hogy a mítosz az elmondás révén megnyilvánul s a megmutakozáskor a filozófiában megszűnik, — hanem abban is, hogy (mint kezdetben) a mítosz múltakról mesél, s ebben azt fejezi ki, ami tulajdonképpen van és jelenvalóként érvényes. A továbbiakban a mítosz számunkra is elmúltként adódik, és mégis folyton találkozunk vele, mint a buddhista szerzetesek tűzhalálakor, s ez csak különösen megrázó példája mindannak, ami visszatérhet.

Ha a jungi pszichológiából valaminek esélye van a fennmaradásra, akkor az bizonyára C. G. Jung korai sarktétele: „azt mondhatjuk, hogy ha sikerülne a világ minden hagyományát egy csapásra eltörölni, a következő nemzedékkel újakezdődne a mitológia és a vallástörténet.” Jung itt inkább a sötét, mint a verőfényes fejezetekre gondolt. A mélyebb filozófiai megfontolás azonban Freudnál is, Jungnál is hiányzott. Nemhiába nevezte Buber Jung gondolkodásmódját manicheusnak. Az a kérdés, hogy a borzalom és a gonosz, ami a valódi mítoszokban és lezármazottaikban megjelenik, a létnek vagy az embernek tulajdonítható-e, filozófiai kérdés. Beszélhetünk azonban az ember szigetéről a természetben. Ezt a szigetet az emberi téboly számos válfaja fenyegeti és zaklatja. Helytelen volna a mítoszt vagy a technikát tenni felelőssé azért, ami a tébolyból hozzájuk tévedt, és ebben vagy amabban a mitológiában démoni alakot ölthet.

A válasz arra a kérdésre, hogy lehetséges-e a demitizálás [*Entmythologisierung*], nemleges kell hogy legyen. Arra a kérdésre is persze, hogy lehetséges-e a *technikátlanítás*. Ettől függetlenül — fennáll a demontalanítás, az ördögüzés kérdése, mármint az, hogy kigyógyítható-e az ember démonaiból. Az első két kérdés olyasvalamire vonatkozik, ami nem okvetlenül kívánatos. Annál inkább kell kívánnunk azt, hogy az ember kigyógyításának feladatát egyszer majd megközelítőleg teljesítik.

(1968)

Tamás Gáspár Miklós fordítása